

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ ΣΟΦΙΑ

«Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΔΕΞΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 2010-2019»

Διπλωματική εργασία
Επιβλέπων Καθηγητής: Γ. Καραμπελιάς

ΑΘΗΝΑ, ΜΑΡΤΙΟΣ 2021

Τριμελής Επιτροπή

Γεράσιμος Καραμπελιάς, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Μαριάνθη Κοτέα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Δημήτρης Πρόντζας, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Σοφία Χριστοπούλου, 2021

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
ΜΕΡΟΣ Α'	5
1.Τι είναι η ακροδεξιά.....	5
2.Μια σύντομη ιστορική ανασκόπηση της ακροδεξιάς στην Ευρώπη.....	9
ΜΕΡΟΣ Β'	10
1.Η άνοδος της ακροδεξιάς στην Ευρώπη 2010-2019.....	10
2.Αιτίες ανόδου της ακροδεξιάς.....	12
2.1.Μεταναστευτικό-προσφυγικό ζήτημα	12
2.2.Κοινωνικοοικονομική κρίση.....	14
2.3.Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης.....	17
2.4.Κρίση εμπιστοσύνης προς τα ισχυρά κόμματα	19
3.Επιπτώσεις ανόδου της ακροδεξιάς.....	20
3.1.Αύξηση εγκλημάτων μίσους.....	20
3.2.Κανονικοποίηση της ακροδεξιάς ρητορικής	22
3.3.Δημόσιος διάλογος για την ακροδεξιά, τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα.....	23
4.Αντιμετώπιση της ακροδεξιάς.....	24
5.Πώς προβλέπεται το μέλλον της Ευρώπης	26
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	28
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	28

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η άνοδος της ακροδεξιάς στην Ευρώπη την περίοδο 2010-2019 έκανε μια νέα εμφάνιση. Αυτό γίνεται φανερό τόσο επίσημα από τα ποσοστά των εκλογών όσο και ανεπίσημα μέσα από την απήχηση των ιδεών της μέσα στην κοινωνία. Οι κυριότερες αιτίες που οδήγησαν σε αυτή την άνοδο είναι το μεταναστευτικό και προσφυγικό ζήτημα, η κοινωνικο-οικονομική κρίση, τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και η κρίση εμπιστοσύνης προς τα κόμματα που κατέχουν την εξουσία. Οι επιπτώσεις αυτής της ανόδου από την άλλη μεριά είναι η αύξηση των εγκλημάτων μίσους, η κανονικοποίηση της ακροδεξιάς ρητορικής αλλά και ο –θετικός- δημόσιος διάλογος για την ακροδεξιά, τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Τέλος, εξετάζεται τι μέτρα αντιμετώπισης υπήρξαν κατά της ακροδεξιάς αλλά και ποια θα έπρεπε να υπάρχουν όπως η σφαιρική εκπαίδευση και το πώς προβλέπεται το μέλλον της Ευρώπης υπό αυτές τις συνθήκες.

Λέξεις-κλειδιά: ακροδεξιά, Ευρώπη, ρατσισμός, εθνική ταυτότητα, μεταναστευτικό

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ένα σημαντικό γνώρισμα της πολιτικής σκηνής του σήμερα είναι η άνοδος της ακροδεξιάς στην Ευρώπη. Τα επίσημα ποσοστά στις εκλογές αλλά και η απήχηση που έχει πια στους πολίτες έχουν πάρει τρομακτικές διαστάσεις αναλογιζόμενοι τις ιδέες της αλλά και τις πρακτικές του παρελθόντος. Στην παρούσα εργασία εξετάζεται αυτό το φαινόμενο της ακροδεξιάς στην Ευρώπη.

Η εργασία είναι χωρισμένη σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος αναφέρεται το θεωρητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο γίνεται κατανοητή η έννοια της ακροδεξιάς, οι δυσκολίες στον ορισμό της αλλά και μια σύντομη ιστορική της ανασκόπηση μέσα σε αυτό το πλαίσιο. Στο δεύτερο μέρος εξετάζεται πιο αναλυτικά η άνοδος αυτή καθώς και οι αιτίες που συνέβαλαν σε αυτό, οι επιπτώσεις, η αντιμετώπισή της αλλά και το πώς προβλέπεται το μέλλον της Ευρώπης δεδομένων των συνθηκών.

ΜΕΡΟΣ Α΄

1.ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΑΚΡΟΔΕΞΙΑ

Υπάρχουν δυσκολίες για τη δημιουργία ενός συγκεκριμένου και καθολικού ορισμού για την άκρα δεξιά. Αποτελεί ένα σύνθετο φαινόμενο που έχει χαρακτηριστεί ως ένα μείγμα ετερόκλιτων στοιχείων τόσο ως προς το λόγο και τις πολιτικές θέσεις όσο και στη –δυνητική- εκλογική της απήχηση. Είναι μια ανορθόδοξη συνάρθρωση στοιχείων με διαφορετική ιδεολογική, πολιτική και προγραμματική αφετηρία. Ο λόγος της άκρας δεξιάς, καθώς και οι προγραμματικές δηλώσεις είναι μεταβαλλόμενες μέσα στο χώρο και στο χρόνο. Τα ζητήματα και οι τοποθετήσεις μπορεί να έχουν συλλεχθεί από όλο το πολιτικό φάσμα και να έχουν αναλόγως τροποποιηθεί προκειμένου να ενσωματωθούν στους κόλπους της και να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες.¹

Πολλοί μελετητές έχουν δώσει τη δική του άποψη ως προς τον ορισμό. Κατά τον Minkenberq «ο δεξιός ριζοσπαστισμός είναι μια πολιτική ιδεολογία που περιστρέφεται γύρω από το μύθο ενός ομοιογενούς έθνους –ένας ρομαντικός και λαϊκιστικός υπερεθνικισμός ο οποίος αντιτίθεται στη φιλελεύθερη, πλουραλιστική δημοκρατία, με

---

¹ Hainsworth P. (επιμ.) (2004), «Η ακροδεξιά. Ιδεολογία- πολιτική- κόμματα», πρόλογος-επιμέλεια της ελληνικής έκδοσης Β. Γεωργιάδου, Αθήνα: Παπαζήση, σ. 9-10

τις θεμελιώδεις αρχές της ατομοκρατίας και της οικουμενικότητας».² Ένα στοιχείο που χαρακτηρίζει την ακροδεξιά σκέψη και αποτελεί μια σταθερά είναι ο υπερτονισμός παραστάσεων κοινωνικής ομοιογένειας όπου το έθνος λειτουργεί ως πρωτογενής «ομάδα του εμείς» και η λογική αυτή ισχύει και όσον αφορά την εχθρότητα κατά των ξένων, το διαχωρισμό ανάμεσα στη «δική μας» ομάδα και τις «ξένες» ομάδες. Η «εθνοκρατία» αποτελεί το σημείο που ξεχωρίζει την ακροδεξιά από τα υπόλοιπα κόμματα.³ Οι διαφορές στο λόγο της ακροδεξιάς σημαίνουν και το διαφορετικό που αποτελεί κίνδυνο οπότε και πρέπει να αποκλειστεί. Τα κριτήρια αποκλεισμού στον ακροδεξιό λόγο μπορεί να βασίζονται στην εθνότητα που ανήκει κανείς, στην κουλτούρα, στη θρησκεία ή/και το φύλο.

Στο σημείο αυτό, μπορούμε να δούμε το ρόλο που παίζει η έννοια της κοινωνικής ταυτότητας και όλων των ιεραρχήσεων που αποτυπώνονται στην έννοια αυτή μέσα στην προσέγγιση του ακροδεξιού λόγου. Μιλώντας για το θεωρητικό πλαίσιο μέσα από το οποίο πρέπει να κατανοηθούν τα εγκλήματα μίσους –τα οποία πηγάζουν από την ακροδεξιά στη βίαιη αποτύπωσή της- η Perry μιλά για τη συμβολή της κοινωνικής ταυτότητας και όλων των ιεραρχήσεων που αποτυπώνονται σε αυτή. Υποστηρίζει πως στις σύγχρονες κοινωνίες η εξουσία θεμελιώνεται βάσει της κυριαρχίας της πάνω σε όσους ορίζονται ως διαφορετικοί, τους οποίους απομονώνει και περιθωριοποιεί. Κατασκευάζεται έτσι ένας συγκεκριμένος τρόπος θέασης της κοινωνίας και κατανόησης της πραγματικότητας και των νοημάτων που θεμελιώνει την ανισότητα και τις διακρίσεις μεταξύ των μελών της κοινωνίας στη βάση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών. Συγκροτείται επομένως ο Άλλος για την οποίο η εσωομάδα, τα μέλη μιας κοινωνίας με κοινά χαρακτηριστικά, φοβάται ότι θα προσπαθήσει να εισέλθει στην ίδια, να τη διαταράξει και να προσβάλλει τους κανόνες και τις πολιτισμικές της αξίες. Το έγκλημα μίσους, που πηγάζει από την προκατάληψη, αναγνωρίζει την ηγεμονική ταυτότητα του δράστη που ανήκει στην εσωομάδα την οποία θεωρεί και ανώτερη από όλες τις άλλες και την υποδεέστερη ταυτότητα του θύματος το οποίο θεωρείται πως πρέπει να «υποταχτεί».

Το ζήτημα επομένως της ετερότητας και της ιεράρχησής της καθίσταται σημαντικό καθώς στη βάση του αισθήματος ανασφάλειας μέσα σε ένα γενικότερο κλίμα αστάθειας στην κοινωνία λόγω διάφορων συνθηκών και της ανάγκης για ένα σταθερό

---

²Melzer R., Serafin S. (επιμ.) (2014), «Ο δεξιός εξτρεμισμός στην Ευρώπη. Αναλύσεις χωρών, αντίπαλες στρατηγικές, προσπάθειες εξόδου προς την αγορά εργασίας», Αθήνα: ΠΟΛΙΣ, σ. 17

³Έλληνας, Α. (2012), «Τα μέσα ενημέρωσης και η άκρα δεξιά στη Δυτική Ευρώπη. Παίζοντας το χαρτί του εθνικισμού», Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σ. 28

πεδίο, για κάτι που ενώνει μια μεγάλη ομάδα και θεωρείται πολύ ισχυρό, για την ταυτότητα επομένως, το «τελευταίο καταφύγιο» όσων δεν έχουν κάτι άλλο να θεωρήσουν ισχυρό και του «κινδύνου» απώλειας ή αλλαγής της ενεργοποιείται ένας μηχανισμός συγκρότησης συγκεκριμένων στιβαρών ταυτοτήτων που οριοθετεί το «εμείς και οι άλλοι». Σαφώς και το αίσθημα του ανήκειν είναι εγγενές στην ανθρώπινη φύση και δεν είναι αρνητικό αρκεί να υπάρχουν όρια και να μην εκτρέπεται σε βάρος άλλων ομάδων οι οποίες τυχαίνει να είναι διαφορετικές.

Η ετεροποίηση ως κοινωνική διαδικασία δύναται να δημιουργήσει έναν καλό κοινό «εχθρό» μέσα από πεποιθήσεις που θεωρούν τον άλλον ως αιτία μιας σειράς προβλημάτων και ως εγγενώς διαφορετικό από τους υπόλοιπους. Ο Άλλος χρησιμοποιείται ως αποδιοπομπαίος τράγος για μια ομάδα που δεν μπορεί ή δε θέλει ή φοβάται να αναλάβει τις ευθύνες της για τα δεινά που έχει προξενήσει στον εαυτό της σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό και αναζητά να διώξει την ευθύνη και να επιβεβαιωθεί ως κυρίαρχη –πολιτικά, κοινωνικά, φυλετικά, θρησκευτικά- και δυνατή έναντι των άλλων.⁴

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω η ακροδεξιά δεν αποτελεί ένα ενιαίο και αμετάβλητο σώμα, υπάρχουν διαφορές εντός του φάσματος. Η κυριότερη διαφορά αφορά το αν η σημερινή άκρα δεξιά ιδιοποιείται ιστορικά κινήματα, ιδεολογίες ή ξεκάθαρα αντιδημοκρατικά καθεστώτα όπως ο ναζισμός ή ο φασισμός, ή κρατά αποστάσεις από αυτά, και αφορά επίσης με το αν εγκρίνει τη βία για την επίτευξη πολιτικών στόχων, ή ακόμα και την ασκεί. Προκύπτουν, επομένως, τέσσερις παραλλαγές ακροδεξιών δυνάμεων. Πρώτον, μια αυταρχική-φασιστική δεξιά, που κατά κανόνα χαρακτηρίζεται από ρατσισμό και εθνοκεντρισμό και εμπνέεται από τις δικτατορίες του Μεσοπολέμου. Δεύτερον, μια ρατσιστική ή εθνοκεντρική αλλά όχι φασιστική δεξιά, η οποία κατά κανόνα χρησιμοποιεί «εθνοπλουραλιστικά» επιχειρήματα για την ασυμβατότητα ανάμεσα σε κουλτούρες και εθνότητες, αρνείται όμως την ύπαρξη μιας «φυσικής ιεραρχίας». Τρίτον, μια λαϊκιστική-αυταρχική δεξιά, οργανωμένη γύρω από έναν ισχυρό, χαρισματικό ηγέτη, με αυταρχικές δομές και ασαφή εθνικιστική ή ξενόφοβη ιδεολογία. Τέλος, τέταρτον, μια θρησκευτική φονταμεταλιστική δεξιά, όπου εθνικισμός και ξενοφοβία αναμειγνύονται με θρησκευτική αδιαλλαξία, για να οδηγήσουν στην υπεράσπιση μιας θρησκευτικά περιβεβλημένης έννοιας εθνικής «καθαρότητας». Όλες οι παραπάνω παραλλαγές

---

⁴ Χαλκιά Α. (2013), «Εγκλήματα ρατσιστικού μίσους στην Ελλάδα της κρίσης: από τη θυματοποίηση στην προσβολή της δημοκρατίας», Εγκληματολογία 1-2/2013, σελ. 81

αρνούνται τη διαφορετικότητα και τον πλουραλισμό στο όνομα της εθνικής ομοιογένειας της πρωταρχικής «ομάδας του εμείς», τη ριζική διάκριση του «εμείς και οι άλλοι», υιοθετώντας (λαϊκιστικό) πολιτικό ύφος και λαϊκιστικές στρατηγικές που στρέφονται ενάντια στο κατεστημένο.

Μια ακόμη μορφή διαχωρισμού των ακροδεξιών ομάδων μεταξύ τους είναι ο προσδιορισμός των οργανωτικών μορφών προς τις οποίες τείνουν και μπορούν να ταυτοποιηθούν τρεις τύποι ομάδων. Πρώτον, ομάδες που προσβλέπουν σε δημόσια αξιώματα και οργανώνονται μέσω πολιτικών κομμάτων και του εκλογικού αγώνα. Δεύτερον, ομάδες που δεν θέτουν υποψηφιότητα για δημόσια αξιώματα, αλλά αντλούν υποστήριξη μέσω ευρύτερων κοινωνικών κινημάτων με τα οποία ταυτίζονται, και τα οποία τους παρέχουν ερμηνευτικά πλαίσια για συγκεκριμένα προβλήματα. Τρίτον, μικρότερες ομάδες και κοινωνικο-πολιτισμικοί χώροι που δρουν σχετικά ανεξάρτητα από κόμματα και ευρύτερα κοινωνικά κινήματα, δεν διαθέτουν τυπικές οργανωτικές δομές, και ενδεχομένως επιδεικνύουν μεγαλύτερη ροπή προς τη βία.⁵

Ο ιδεολογικός και προγραμματικός προσανατολισμός της είναι όπως αναφέρθηκε ήδη ρευστός, μεταβαλλόμενος και ανομοιογενής. Σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να τάσσεται υπέρ της ελεύθερης οικονομικής αγοράς και εναντίον των πολιτικών κοινωνικής αναδιανομής. Ταυτόχρονα όμως, τάσσεται υπέρ του νόμου και της τάξης, της εθνοκρατικής ισχύος, μιας αυταρχικής αντίληψης για την πολιτική και κοινωνική τάξη και κατά της πολιτισμικής ποικιλίας των σύγχρονων κρατών. Σε άλλες περιπτώσεις, τάσσεται κατά της ελεύθερης αγοράς και υπέρ των κρατικών πολιτικών προστασίας του εισοδήματος, των πολιτικών κοινωνικής αναδιανομής προς όφελος των ασθενέστερων κοινωνικών στρωμάτων εξαιρουμένων, όμως, των αλλοδαπών (μετανάστες και πρόσφυγες) οι οποίοι αντιμετωπίζονται ως «αθέμιτοι ανταγωνιστές» των γηγενών πολιτών του έθνους-κράτους όσον αφορά την εργασία και το κράτος πρόνοιας.

Ένα ακόμη στοιχείο που προκύπτει από το μεταβαλλόμενο λόγο της ακροδεξιάς και ιδιαίτερα σε περιόδους προγραμματικών και προεκλογικών δηλώσεων, είναι η πολυσυλλεκτικότητά της. Χρησιμοποιώντας στρατηγικά θέματα που επιφέρουν οποιαδήποτε μεγάλη αντίδραση από πλευράς πολιτών η εκλογική της απήχηση μεγαλώνει και δυνητικά μπορεί να αποκτήσει ψηφοφόρους από όλο το πολιτικό

---

⁵Melzer R., Serafin S. (επιμ.) (2014), «Ο δεξιός εξτρεμισμός στην Ευρώπη. Αναλύσεις χωρών, αντίπαλες στρατηγικές, προσπάθειες εξόδου προς την αγορά εργασίας», Αθήνα: ΠΟΛΙΣ, σ. 19-20

φάσμα και για διάφορους λόγους, είτε γιατί δίνουν μια «ψήφο διαμαρτυρίας» είτε γιατί μπορεί να κρίνουν θετικά τις δηλώσεις σε κάποιο συγκεκριμένο θέμα όπου άλλα κόμματα διατηρούν ουδετερότητα ή έχουν αποτύχει.

2.ΜΙΑ ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΑΚΡΟΔΕΞΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Η ακροδεξιά κινητοποίηση μπορεί να χωριστεί σε τρία κύματα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Το πρώτο κύμα, εντοπίζεται την περίοδο αμέσως μετά τον πόλεμο. Η κινητοποίηση του κύματος αυτού στην Ευρώπη συνίσταται στον πουζαντισμό στη Γαλλία, το SRP στη Γερμανία και το MSI στην Ιταλία. Το δεύτερο κύμα συναντάται τη δεκαετία του 1960 και αρχές του 1970 με το NPD στη Γερμανία και το κίνημα περί τον Enoch Powell και το National Front στη Μεγάλη Βρετανία, όπως και τη συνεχιζόμενη παρουσία του MSI στην Ιταλία. Οι φορείς των δύο αυτών πρώτων κυμάτων ήταν στραμμένοι στις ιδέες του παρελθόντος. Υποστήριζαν ξεκάθαρα αντιδημοκρατικά καθεστώτα και σε ιδέες όπως ο φυλετικός διαχωρισμός στις αμερικανικές πολιτείες του Νότου, το δικτατορικό Τρίτο Ράιχ στη Γερμανία και ο βιολογικός ρατσισμός. Η προσκόλληση σε τέτοιες ιδέες ήταν πια ξεπερασμένη και αδιάλλακτη σε αντίθεση με το τρίτο κύμα την περίοδο από τη δεκαετία του 1980 και μετά, όταν στις περισσότερες δυτικές δημοκρατίες τα κόμματα που εδραιώθηκαν διέφεραν από τους προκατόχους τους. Το κύμα αυτό μπορεί να ειπωθεί ως μια ανανέωση της ακροδεξιάς και μια ώθηση προς τον εκσυγχρονισμό μετά και τις ριζικές αλλαγές που συνδέθηκαν με τα γεγονότα του 1968. Η άκρα δεξιά του τρίτου κύματος προωθεί αιτήματα υπέρ της διαφάνειας στο δημόσιο βίο, τάσσεται υπέρ της πολιτικής συμμετοχής και υπέρ του κοινωνικού προστατευτισμού αλλά επιλεκτικά δίνοντας έμφαση στον εθνικό διαχωρισμό και προτάσσοντας έτσι έναν προνοιακό σοβινισμό. Προτάσσει επίσης την ανάγκη ενίσχυσης της δημόσιας τάξης και της εθνικής ασφάλειας και δίνει έμφαση

τόσο στους «εξωτερικούς» όσο και στους «εσωτερικούς» κινδύνους.⁶ Το πολιτικό πεδίο άλλαξε και μαζί του και οι συνθήκες στις οποίες έπρεπε να προσαρμοστεί η ακροδεξιά προκειμένου να μπορεί να συνεχίσει να διεκδικεί ένα μέρος δύναμης και εξουσίας πολιτικά αλλά και κοινωνικά. Η νέα αυτή ακροδεξιά διαφοροποιείται κάπως και αμβλύνει τον αντιδημοκρατικό της λόγο από τη μια μεριά και συνεχίζοντας ως υπέρμαχος του εθνοκεντρισμού στη θέση του κλασικού βιολογικού ρατσισμού από την άλλη. Όσον αφορά τον κομματικό πολιτικό λόγο η ακροδεξιά του τρίτου κύματος δεν υποστηρίζει πια την επιστροφή σε προ-δημοκρατικά, δικτατορικά καθεστώτα αλλά προτάσσουν την υποστήριξη τους στις δημοκρατικές αρχές και τα δημοκρατικά Συντάγματα.⁷ Φαίνεται λοιπόν ξεκάθαρα εδώ ο ρευστός χαρακτήρας του λόγου της ακροδεξιάς και το πώς ανάλογα με τις συνθήκες και το κοινό που απευθύνεται αλλάζει προκειμένου να εκμεταλλευτεί κάθε ευκαιρία. Το γεγονός πως καταφέρνει τα ελίσσεται και να διαμορφώνεται ανάλογα με το νέο περιβάλλον κάθε φορά που οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες αλλάζουν δραματικά χωρίς όμως να αλλάζει ο ξενοφοβικός, εθνοκεντρικός και μισαλλόδοξος πυρήνας της είναι αξιοσημείωτο και ανησυχητικό.

ΜΕΡΟΣ Β΄

1.Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΔΕΞΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 2010-2019

Τα τελευταία χρόνια αναμφίβολα έχει υπάρξει μια νέα άνοδος της ακροδεξιάς στην Ευρώπη μέσα σε ιδιαίτερες και έντονες συνθήκες που ευνόησαν την άνοδο αυτή. Η Ευρώπη βίωσε και συνεχίζει να βιώνει ακραίες και πιεστικές καταστάσεις που δίνουν την ευκαιρία σε φωνές των άκρων να βγουν στην επιφάνεια και με προσωπείο την έννοια της ευημερίας του λαού να κερδίζουν έδαφος και ψήφους στην πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας.

Το μεγάλο κύμα προσφύγων από τη Συρία αλλά και άλλων μεταναστών ήταν ένα

---

⁶Hainsworth P. (επιμ.) (2004), «Η ακροδεξιά. Ιδεολογία- πολιτική- κόμματα», πρόλογος-επιμέλεια της ελληνικής έκδοσης Β. Γεωργιάδου, Αθήνα: Παπαζήση, σ. 10-11

⁷Melzer R., Serafin S. (επιμ.) (2014), «Ο δεξιός εξτρεμισμός στην Ευρώπη. Αναλύσεις χωρών, αντίπαλες στρατηγικές, προσπάθειες εξόδου προς την αγορά εργασίας», Αθήνα: ΠΟΛΙΣ, σ. 24-27

από τα κύρια θέματα που ανέδειξαν απόψεις και πολιτικές, δυσαρέσκειες, μικροπολιτικές ευκαιρίες και αυτό αποτυπώνεται τόσο επίσημα όσο και ανεπίσημα. Επίσημα μπορούμε να το δούμε ξεκάθαρα μέσα από τα ποσοστά υποστήριξης κομμάτων αλλά και ανεπίσημα μέσα στην καθημερινότητα της κοινωνικής πραγματικότητας που ζούμε αλλού εντονότερα και αλλού όχι, ανάλογα με τις συνθήκες της κάθε χώρας.

Κάθε χώρα της Ευρώπης που έχει βιώσει την άνοδο και τις συνέπειες της ακροδεξιάς θα υπέθετε κανείς ότι θα είχε ακόμη μνήμες ή θα μάθαινε από την ιστορία και δε θα έκανε ξανά τα ίδια λάθη που οδήγησαν εκεί. Παρόλα αυτά, βλέπουμε χώρες με βαρύ παρελθόν λόγω φασιστικών και ακροδεξιών μορφωμάτων και εγκλημάτων να τείνουν να επιλέγουν τη λήθη και να οδηγούν τις πολιτικές εξελίξεις σε παρόμοια λάθη και βλέπουμε την ιστορία να επαναλαμβάνεται.

Για να δούμε ενδεικτικά παραδείγματα ορισμένων χωρών. Αρχικά, στην Ελλάδα την τελευταία δεκαετία σημειώθηκε άνοδος της ακροδεξιάς με αποκορύφωμα την ένταξη στο Κοινοβούλιο του ακροδεξιού κόμματος και εγκληματικής οργάνωσης Χρυσή Αυγή με ποσοστό 6,8% στις εθνικές εκλογές του 2015⁸ ενώ στις εκλογές του 2019 έμεινε εκτός Βουλής όμως εκλέχθηκαν ως ευρωβουλευτές την ίδια χρονιά βουλευτές του κόμματος Γ. Λαγός και Θ. Κωνσταντίνου.⁹

Η Ιταλία είναι μια ακόμη χώρα στην οποία παρατηρείται ακροδεξιά στροφή. Το ακροδεξιό, αντιμεταστευτικό κόμμα Λέγκα του Σαλβίνι εμφανίζεται πρώτο σε δημοσκοπήσεις το 2018 σε ποσοστό 32,2%¹⁰ και αναδείχθηκε πρώτο στις ευρωεκλογές το 2019 με ποσοστό περίπου 34%.¹¹ Η σκληρή αντιμεταναστευτική πολιτική του Σαλβίνι δεν φαίνεται να του στερεί αλλά μάλλον να του δίνει περισσότερη ισχύ.

Στην Αυστρία ο υποψήφιος Πρόεδρος του ακροδεξιού κόμματος στις εκλογές του Δεκεμβρίου του 2016 συγκέντρωσε ποσοστό 46,2% ενώ στη Γαλλία η Λε Πεν ως υποψήφια Πρόεδρος του Εθνικού Μετώπου τον Μάιο του 2017 έφτασε σε ποσοστό

---

⁸ Υπουργείο Εσωτερικών, αποτελέσματα εθνικών εκλογών Ιανουάριος 2015,

⁹ Άρθρο στο διαδικτυακό ιστότοπο Η ΑΥΓΗ, «Οι 21 ευρωβουλευτές που στέλνει η Ελλάδα στο Στρασβούργο»,

¹⁰ Άρθρο στο διαδικτυακό ιστότοπο ΤΟ ΒΗΜΑ, «Πρώτο κόμμα στην Ιταλία η ακροδεξιά Λέγκα του Σαλβίνι»,

¹¹ Άρθρο στο διαδικτυακό ιστότοπο της ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΚΤΩΝ, «Πρώτο κόμμα στην Ιταλία η ακροδεξιά Λέγκα του Σαλβίνι»,

το 33.9%. Η ακροδεξιά στην Ουγγαρία έφτασε το 20,2% τον Απρίλιο του 2014 και στη Γερμανία το ξενοφοβικό AfD μπήκε στη Βουλή με ποσοστό κοντά στο 13%.¹²

Οι αριθμοί στα ποσοστά δείχνουν ακόμα πιο ξεκάθαρα την επίσημη άνοδο της ακροδεξιάς στην Ευρώπη και την απειλή που φαίνεται καθώς όλο και μεγαλώνει γιατί οι εντάσεις και οι ανισορροπίες συνεχίζουν να υπάρχουν μεταξύ κρατών και ηγετών, μεταξύ κοινωνίας και κυβερνήσεων και παράλληλα η ακροδεξιά συνεχίζει να το εκμεταλλεύεται και να επιδιώκει να δημιουργήσει μια σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ δυσαρεστημένων πολιτών και ακροδεξιάς.

2. ΑΙΤΙΕΣ ΑΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΑΚΡΟΔΕΞΙΑΣ

2.1. Μεταναστευτικό-Προσφυγικό ζήτημα

Ένα από τα πιο σημαντικά της ακροδεξιάς είναι η εθνοκεντρισμός, η προστασία της εθνικής ταυτότητας και το μεταναστευτικό ζήτημα αποτελεί κομβικό σημείο για την ανάδειξη της ακροδεξιάς στην Ευρώπη. Τα τελευταία χρόνια με τον πόλεμο να μαίνεται στη Συρία ο αριθμός των προσφύγων που φεύγουν από εκεί για να αναζητήσουν μια καλύτερη ζωή είναι τεράστιος. Ο προορισμός τους είναι οι χώρες της Ευρώπης, καθώς θεωρούν ότι εκεί θα έχουν μια ευκαιρία να ξαναχτίσουν τη ζωή τους. Παρόλα αυτά οι ελλειπίες πολιτικές και η συνέπειες που δημιουργούνται μέσα στις χώρες με πολύ αυξημένο αριθμό μεταναστών αλλά και η άρνηση της πλειοψηφίας τουλάχιστον των ευρωπαϊκών χωρών να ανοίξουν τα σύνορά τους για να υποδεχτούν τους πρόσφυγες και να τους καταλείμουν σε διάφορες χώρες αποτελούν έναν από τους λόγους που συμβάλλουν στην ενδυνάμωση της ακροδεξιάς.¹³

Παρόλο που ο αριθμός ανθρώπων που καταφθάνουν στις ακτές ευρωπαϊκών χωρών είναι μεγάλος το θέμα είναι τόσο ο αριθμός όσο η πολιτικοποίηση του

¹² Άρθρο του Χ. Δεμέτη στο διαδικτυακό ιστότοπο news24.7, «Χάρτης: Η μαύρη άνοδος της ακροδεξιάς σε Ελλάδα και Ευρώπη», <https://www.news247.gr/koinonia/chartis-i-mayri-anodos-tis-akrodeixias-se-ellada-kai-eyropi.6519724.html>

¹³ Άρθρο της Α. Κάζου στο διαδικτυακό ιστότοπο του CNN Greece, «Προσφυγικό: Γαλλία, Γερμανία και Ε.Ε. προ των ευθυνών τους», <https://www.cnn.gr/kosmos/story/196746/prosfygiko-gallia-germania-kai-e-e-pro-ton-eythnon-toys>

μεταναστευτικού και προσφυγικού ζητήματος και αυτό είναι που συμβάλλει στην άνοδο της ακροδεξιάς.¹⁴ Οι χώρες που αναγκαστικά είχαν το μεγαλύτερο φορτίο δέχτηκαν και τις μεγαλύτερες επιπτώσεις. Για παράδειγμα στα νησιά της Ελλάδας, ο αριθμός των προσφύγων που έφτανε ήταν πάρα πολύ μεγάλος. Από τη μία υπήρχαν τόσο οργανώσεις όσο και κάτοικοι που προσπαθούσαν να βοηθήσουν με όποιο τρόπο μπορούσαν, από την άλλη όμως έκαναν την εμφάνισή τους πολλές ακροδεξιές ρατσιστικές ομάδες που φώναζαν πως δεν τους ήθελαν, πως δημιουργούσαν πρόβλημα στα νησιά και μάλιστα φτάνοντας σε σημείο να πραγματοποιούν βίαιες επιθέσεις εναντίον τους. Οι πρόσφυγες στην Ελλάδα αναγκαστικά πηγαίνουν στα Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης που έχουν δημιουργηθεί για αυτό το σκοπό κάτω από άθλιες συνθήκες, χωρίς να τους επιτρέπεται να φύγουν και με πολύ αργό ρυθμό στη διαδικασία για την έκδοση ασύλου. Η Ιταλία, η Γαλλία, η Ουγγαρία είναι μερικές μόνο από τις χώρες με σκληρή αντιμεταναστευτική πολιτική. Η Ουγγαρία κλείνει επίσημα τα σύνορά της για τους πρόσφυγες. Στην Ιταλία, μια χώρα που επίσης σηκώνει το βάρος του μεταναστευτικού και προσφυγικού προβλήματος ο Σαλβίνι όχι μόνο προσπαθεί να επιβάλλει μια ακροδεξιά ξενοφοβική ρητορική αλλά απαγορεύει σε πλοία με πρόσφυγες και μετανάστες να εισέλθουν στα χωρικά ύδατα της χώρας και να βρουν ένα ασφαλές λιμάνι και μάλιστα απειλεί με κυρώσεις όποιον επιχειρήσει να βοηθήσει σε διαδικασίες διάσωσης.¹⁵

Στη Γερμανία, με την όξυνση του μεταναστευτικού ζητήματος έχουν συσταθεί από το 2015 ομάδες πολιτών σε διάφορες πόλεις που λειτουργούν σαν αυτόκλητη πολιτοφυλακή από ένα μείγμα ακροδεξιών και «αγανακτισμένων» προκειμένου να φτιάξουν κάποιες «ζώνες προστασίας» για την ασφάλεια των Γερμανών. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι σε μια σχετική δημοσκόπηση του ινστιτούτου YouGov από το 2016 το 29% των ερωτηθέντων απάντησε πως θα μπορούσε να δει τον εαυτό του σε μια τέτοια ομάδα για την ασφάλειά του εφόσον δεν το κάνει το

---

¹⁴Melzer R., Serafin S. (επιμ.) (2014), «Ο δεξιός εξτρεμισμός στην Ευρώπη. Αναλύσεις χωρών, αντίπαλες στρατηγικές, προσπάθειες εξόδου προς την αγορά εργασίας», Αθήνα: ΠΟΛΙΣ, σ. 29

¹⁵ Άρθρο στο διαδικτυακό ιστότοπο CNN Greece, «*Ιταλία: 163 μετανάστες αποκλεισμένοι εν πλω – Για «φρικτά σημάδια βίας» κάνουν λόγο οι διασώστες*», <https://www.cnn.gr/kosmos/story/186339/italia-163-metanastes-apokleismenoi-en-plo-gia-frikta-simadia-vias-kanovn-logo-oi-diasostes> , άρθρο στο διαδικτυακό ιστότοπο CNN Greece, «*Νέο «μπλόκο» Σαλβίνι σε σκάφος με 135 μετανάστες λίγες ώρες μετά την τραγωδία στη Μεσόγειο*», <https://www.cnn.gr/politiki/story/185587/neo-mploko-salvini-se-skafos-me-135-metanastes-liges-ores-meta-tin-tragodia-sti-mesogeio>

κράτος.¹⁶ Είναι σημαντικό το γεγονός πως τέτοιες ομάδες «αυτόκλητης πολιτοφυλακής» συναντήσαμε και στην Ελλάδα –κυρίως- από μέλη της Χρυσής Αυγής και αυτό δίνει την εντύπωση πως η ακροδεξιά νιώθει πως η ισχύ της ανεβαίνει και πως μπορεί ήδη να παίρνει το ρόλο του κράτους στα χέρια της.

Το ζήτημα παραμένει πως οι περισσότερες χώρες αρνούνται και να ανοίξουν ακόμη τα σύνορά τους σε πρόσφυγες και μετανάστες, χρησιμοποιούν όμως το μεταναστευτικό-προσφυγικό προς χάριν πολιτικών συμφερόντων και χάραξη πολιτικών αφήνοντας το βάρος αλλού. Προτάσσοντας τη διαφύλαξη της ταυτότητας η ακροδεξιά χρησιμοποιεί το μέγεθος του νέου αριθμού προσφύγων και μεταναστών προκειμένου να σπείρει το φόβο μέσα από μια ρατσιστική ρητορική και μέσα σε συνθήκες και ισορροπίες που είναι ήδη τεταμένες βρίσκει πρόσφορο έδαφος να γίνει δεκτός ο λόγος της.

Οι πολιτικές που εφαρμόζει η Ευρώπη είναι πλήρως ανεπαρκείς τόσο για τον αριθμό των ανθρώπων όσο και για τις δομές υποδοχής που έχουν χαρακτήρα προσωρινών υποδομών και καταλυμάτων και καταλήγουν κατοικίες επ' αόριστον. Οι ίδιες αυτές πολιτικές έχουν οδηγήσει μέχρι και στην αυτοκτονία πρόσφυγες και μετανάστες που δεν άντεξαν άλλο. Η Ευρώπη θα πρέπει να ξανασκεφτεί σοβαρά τόσο τις πολιτικές που εφαρμόζει και τα αποτελέσματα που έχουν όσο και το πώς αυτές χρησιμοποιούνται και γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης της ακροδεξιάς για να μπορέσουν τώρα όσο ποτέ να κερδίσουν ισχύ.

2.2. Κοινωνικοοικονομική κρίση

Σε καταστάσεις έντονης κοινωνικής ανισορροπίας εμφανίζεται η τάση να «παίρνουν τα ηνία» τα άκρα και όπως η ιστορία έχει δείξει τα άκρα αυτά είναι δηλωτικά ακροδεξιών και ολοκληρωτικών ιδεολογιών και καθεστώτων.¹⁷ Η ανάγκη για δυναμική πάταξη φαινομένων δίνει το βήμα για τη δημιουργία μιας κατάστασης «έκτακτης ανάγκης» η οποία άρρητα καθίσταται μόνιμη κατάσταση και χρησιμοποιείται για να δικαιολογήσει τον περιορισμό των ελευθεριών των ατόμων και την πολιτειακή νομιμοποίησή τους. Με τον τρόπο αυτό έρχεται στο προσκήνιο

¹⁶ Άρθρο της Α. Κάζου στο διαδικτυακό ιστότοπο του CNN Greece, «Προσφυγικό: Γαλλία, Γερμανία και Ε.Ε. προ των ευθυνών τους», <https://www.cnn.gr/kosmos/story/196746/prosfigiko-gallia-germania-kai-e-e-pro-ton-eythnon-toys>

¹⁷ Melzer R., Serafin S. (επιμ.) (2014), «Ο δεξιός εξτρεμισμός στην Ευρώπη. Αναλύσεις χωρών, αντίπαλες στρατηγικές, προσπάθειες εξόδου προς την αγορά εργασίας», Αθήνα: ΠΟΛΙΣ, σ. 19

μια σαφής οριοθέτηση του «εμείς και οι άλλοι» προκειμένου να διαμορφωθεί ένα – επιφανειακά- ασφαλές πεδίο μέσα σε μια κατάσταση ανασφάλειας. Το μίσος διοχετεύεται προς τον Άλλον που ορίζεται ως διαφορετικός και επομένως εχθρός και με τον τρόπο αυτό καταστέλλεται η συνειδητοποίηση της πραγματικής κατάστασης της κοινωνικής πραγματικότητας προς τις κυβερνήσεις και την πολιτεία και διατηρείται η κυριαρχία των ισχυρών, των κυβερνώντων, των εξουσιαστών προς τους εξουσιαζόμενους.

Τα τελευταία χρόνια ήρθαν στο προσκήνιο ακραίες πρακτικές και ακροδεξιά ρητορική χωρίς αυτό να σημαίνει ότι πριν δεν υπήρχαν. Η οικονομική ύφεση που κατέληξε σε κοινωνικοοικονομική κρίση δεν δημιούργησε την κατάσταση αυτή αλλά πυροδότησε ακραίες αντιδράσεις και συμπεριφορές σε συνδυασμό και με την αυξημένη εισροή μεταναστών και προσφύγων, των στερεοτύπων και των ηθικών πανικών της κοινωνίας που συνεπάγονται και της διαμόρφωσης ενός κοινού «εχθρού» που είναι ο Άλλος. Η κρίση έπληξε απότομα μεγάλο μέρος του πληθυσμού και οι άνθρωποι είδαν να αποτυπώνεται στην καθημερινότητά τους αυτό που μέχρι τότε υπήρχε «στα χαρτιά» σαν κάτι αόριστο. Δυσκολίες κοινωνικών παροχών, μειώσεις εισοδήματος, αλλαγή –μικρότερη ή μεγαλύτερη- τρόπου ζωής, αύξηση της εγκληματικότητας εν γένει έγιναν συστηματικά φαινόμενα και δημιούργησαν μια γενικευμένη δυσαρέσκεια προς το κράτος. Ως αποτέλεσμα της γενικότερης τάσης αυτής της δυσαρέσκειας φαινόμενα ρατσισμού, ξενοφοβίας, κοινωνικών διαιρέσεων εντάθηκαν.

Με τις συνθήκες που δημιουργούνται μέσα σε μια κατάσταση οικονομικής κρίσης το κράτος αδυνατεί να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις των πολιτών του, στηρίζεται στην οικονομική βοήθεια άλλων κρατών και υπό όρους και προϋποθέσεις από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, υπογράφει μνημόνια και κάνει συμφωνίες με μεγάλο συνήθως κόστος. Όλα αυτά συμβάλλουν στην αντίδραση από πλευράς των πολιτών για τις περικοπές που υφίστανται σε όλους τους τομείς της ζωής τους. Τα ακροδεξιά κόμματα εκμεταλλεύονται αυτή τη δυσαρέσκεια ενθαρρύνοντάς τη και μιλώντας για λύσεις μη πραγματοποιήσιμες¹⁸ αλλά αρκετά θελκτικές προς τους αγανακτισμένους πολίτες, με το μανδύα του «αντιμνημονιακού» όπως έκανε για παράδειγμα η Χρυσή

---

¹⁸ Άρθρο του Ε. Τασιόπουλου στο διαδικτυακό ιστότοπο του Ομίλου Διεθνών και Ευρωπαϊκών Θεμάτων, <https://odeth.eu/%ce%b7-%ce%b9%cf%83%cf%84%ce%bf%cf%81%ce%af%ce%b1-%ce%b5%cf%80%ce%b1%ce%bd%ce%b1%ce%bb%ce%b1%ce%bc%ce%b2%ce%ac%ce%bd%ce%b5%cf%84%ce%b1%ce%b9-%ce%b7-%ce%b1%ce%ba%cf%81%ce%bf%ce%b4%ce%b5%ce%be%ce%b9/>

Αυγή στην αποκορύφωση της κρίσης στην Ελλάδα στα μέσα της δεκαετίας και με λαϊκιστικό λόγο προσπάθησε να αμβλύνει το –δυνητικά εκλογικό– κοινό της, να κερδίσει την εύνοια των πολιτών και να αυξήσει έτσι τη δύναμή της.

Η κρίση δεν δημιούργησε την άνοδο της ακροδεξιάς αλλά συνέβαλε καθοριστικά σε αυτή καθώς οι συνθήκες που δημιουργήθηκαν έδωσαν την ευκαιρία στα ακροδεξιά κινήματα και κόμματα να βγουν μπροστά και να μιλήσουν κατά παντός υπευθύνου. Η κρίση όμως ήταν η αφορμή που δημιούργησε πιο κατάλληλες συνθήκες.

Η ακροδεξιά εκμεταλλεύεται τις συνθήκες που μπορούν να δημιουργήσουν ακραίες αντιδράσεις από την πλευρά των πολιτών, των καταπιεσμένων μαζών προς όφελός της. Ενώ φορά το προσωπείο του «προστάτη του λαού» εκεί που πραγματικά αποσκοπεί είναι στη δημιουργία ενός κυρίαρχου έθνους κράτους και στον περιορισμό των ελευθεριών απέναντι σε ότι θεωρεί διαφορετικό και επιβλαβές για τη διατήρηση της εθνικής ταυτότητας των πολιτών.

Έρευνα που διεξήχθη από τρεις Γερμανούς οικονομολόγους, τον Μ. Φούνκε, Μ. Σούλαρικ και Κ. Τρέμπες εξέτασε σχεδόν 100 οικονομικές κρίσεις και 800 εθνικές εκλογές σε 20 δημοκρατίες από το 1870 έως το 2014. Τα αποτελέσματά της έδειξαν πως μετά από κάθε οικονομική κρίση τα ακροδεξιά κόμματα αύξαναν τη δύναμή τους κατά 30% και διατηρούσαν τη δύναμή τους για πέντε χρόνια με το πέρας των οποίων η ισορροπία επανερχόταν στο πολιτικό σύστημα και επέστρεφε στην κατάσταση που ήταν και πριν. Μέσα στους λόγους που μπορεί να συμβαίνει αυτό είναι πως με κάθε τέτοια κρίση που πλήττει σημαντικά ποσοστά του πληθυσμού, οι άνθρωποι τείνουν να στρέφονται σε δεξιά κόμματα που παραδοσιακά υπόσχονται οικονομική σταθερότητα και έννομη τάξη, φοβούμενοι για τα κεκτημένα τους. Υπάρχει επίσης η ανάγκη απόδοσης ευθυνών και αυτό που κάνουν τα δεξιά και ακροδεξιά κόμματα είναι να προσφέρουν αποδιοπομπαίους τράγους, ανάλογα με την περίσταση και τον εκάστοτε θεωρούμενο «εχθρό» ώστε να στραφούν εκεί τα βέλη παράλληλα τα κόμματα αυτά να μπορούν να εμφανίζονται ως προστάτες.

Στην περίπτωση όμως της κρίσης που ξεκίνησε το 2008 φαίνεται να υπάρχει η εξαίρεση στον παραπάνω κανόνα. Η ακροδεξιά άρχισε να κερδίζει ισχύ με την κρίση αλλά παρά το ότι η πενταετία έχει παρέλθει κατά πολύ, τα ποσοστά της ακροδεξιάς παραμένουν υψηλά. Αυτό μπορεί να συμβαίνει γιατί η ιστορία για άλλη μια φορά επαναλαμβάνεται, συνεπώς τα κόμματα γνωρίζουν πια πώς πρέπει να κινηθούν και ποια πολιτική στρατηγική να ακολουθήσουν ώστε να συνεχίσει να υφίσταται η κοινωνική πόλωση που δεν επιτρέπει στο λαό να συσπειρωθεί αλλά και ο έλεγχος των

μέσων μαζικής ενημέρωσης που μπορεί να δημιουργεί και να κατευθύνει την κοινή γνώμη. Ένας ακόμη λόγος είναι πως η κρίση αυτή του 2008 είχε πιο μακροχρόνιες και βαθιές συνέπειες από μια μέση κρίση και παρά τις μεταβαλλόμενες και απαιτητικές συνθήκες τα μέσα εισοδήματα στη Δύση μένουν κατά μέσο όρο ίδια ενώ παράλληλα οι ανισότητες μεγαλώνουν.¹⁹

Η ανάγκη μιας αίσθησης ασφάλειας ίσως και η προσπάθεια εκτόνωσης και διαμαρτυρίας των πολιτών εξαιτίας των συνεπειών μιας οικονομικής κρίσης ευνοούν το περιβάλλον ανάδειξης ακροδεξιών μορφωμάτων. Χωρίς να υπάρχει ξεκάθαρη ευθύνη καθώς το τοπίο θολώνει από παντού προς την πλευρά του λαού χάριν πολιτικών παιχνιδιών και επιδιώξεων, είναι δύσκολη μια στοχευμένη κριτική και αντιμετώπιση χωρίς μακροπρόθεσμα αρνητικά αποτελέσματα. Παρόλα αυτά υπάρχει ακόμη χώρος και χρόνος να βρεθούν λύσεις για την καταπολέμηση αυτής της ολοένα αυξανόμενης απειλής.

2.3.Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

Σημαντικό ρόλο στην δημιουργία νοήματος και της πρόσληψης του Άλλου παίζουν και τα ΜΜΕ καθώς έχουν τη δυνατότητα και την εξουσία όχι μόνο να διαφοροποιούν αλλά και να κατασκευάζουν την κοινωνική πραγματικότητα και την κοινωνική συναίνεση και να διαμορφώνουν τη λεγόμενη κοινή γνώμη. Οι ηθικοί πανικοί που δημιουργούνται σε μια κοινωνία, το αίσθημα δηλαδή της ανασφάλειας και του κινδύνου από κάτι (πχ εγκληματικότητα από μετανάστες) διαμορφώνεται κυρίως μέσα από τα ΜΜΕ είτε άμεσα είτε έμμεσα μέσω της γλώσσας και των νοημάτων και ιδεολογιών που διαμορφώνουν και ορίζουν τι είναι το κανονικό και πότε αποκλίνει κάτι από αυτό αλλά και την αντιμετώπισή του. Ένας μεγάλος κίνδυνος δημιουργίας τέτοιων ηθικών πανικών είναι πως μπορούν να ευνοήσουν τη μετάβαση σε αυταρχικότερες μορφές διαχείρισης του εκάστοτε φαινομένου αλλά και των ελευθεριών του συνόλου. Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας και η διαδικασία σημασιοδότησης, τα νοήματα, από τα ΜΜΕ, εξυπηρετούν τη διατήρηση των σχέσεων κυριαρχίας καθώς στην ουσία παρέχουν το πλαίσιο πρόσληψης της πραγματικότητας και των αξιών της κοινωνίας.

---

¹⁹ Άρθρο της Τ. Μποζανίδου στο διαδικτυακό ιστότοπο της εφημερίδας ΤΑ ΝΕΑ, «Γερμανοί οικονομολόγοι: η κρίση και η συνεχιζόμενη άνοδος των ακροδεξιών», <https://www.tovima.gr/2018/09/19/world/i-krisi-kai-i-synexizomeni-anodos-ton-akrodeksion/>

Κατασκευάζεται η εικόνα του Άλλου και η σχέση προς αυτόν. Οι σχέσεις εξουσίας διαμορφώνονται ή/και διαιωνίζονται μέσα από το λόγο των ΜΜΕ. Ο εντυπωσιασμός δηλώσεων, ο αποτροπιασμός για τα εγκλήματα, η προπαγάνδα, η κατασκευή του ισχυρού λόγου και η απόρριψη του αντίλογου σε αυτόν, οι κοινωνικές αντιδράσεις, η σημαντικότητα των ειδήσεων, όλα διαμορφώνονται μέσα από το λόγο των ΜΜΕ και εμείς καλούμαστε να συμμορφωθούμε σε αυτό το λόγο που ορίζει την κοινωνική πραγματικότητα, το «καλό» και το «κακό» τόσο σε πράξεις όσο και σε ανθρώπους.

Η ακροδεξιά, η άνοδος ή/και η αποδοχή της είναι πιο πιθανό να ευδοκιμήσει σε πολιτικά περιβάλλοντα όπου τα μέσα μαζικής ενημέρωσης είναι διατεθειμένα να της προσφέρουν προβολή.²⁰ Τα μέσα ενημέρωσης μπορούν να κατανοηθούν ως ένας σημαντικός πολιτικός δρών, ως ένας πολιτικός πόρος για τη διάδοση πληροφοριών και ειδήσεων στους πολίτες μιας χώρας. Τα ΜΜΕ μπορούν να παίξουν σημαντικό ρόλο στην πολιτική ατζέντα καθώς μπορούν να επηρεάσουν, να αλλάξουν και να διαμορφώσουν την κοινή γνώμη. Μπορούν να ξεκαθαρίσουν ή να διαστρεβλώσουν νοήματα. Μπορούν να προωθήσουν ή και να παραγκωνίσουν εκλογικούς υποψήφιους για παράδειγμα με φανερό αντίκτυπο στο εκλογικό τους ποσοστό. Εκτός από τα καθιερωμένα, μεγάλα, ισχυρά κόμματα που έχουν δεδομένη απήχηση στο κοινό, τα ΜΜΕ μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως ένας πολύ σημαντικός πόρος από μέρους μικρότερων κομμάτων υποκαθιστώντας τον οικονομικό παράγοντα για παράδειγμα που δεν θα τους επέτρεπε σε άλλη περίπτωση να φτάσουν το μήνυμά τους πολύ μακριά στο εκλογικό κοινό. Η προβολή από τα ΜΜΕ μπορεί να προσδώσει σε κόμματα και κινήματα επιρροή, νομιμοποίηση και αναγνώριση. Οι αναφορές και η προβολή μέσα από τα ΜΜΕ ενός ακροδεξιού κόμματος μπορούν να μετατρέψουν τον περιθωριακό συνήθως αυτό «παίκτη» σε υπολογίσιμο εκλογικό –και πολιτικό εν γένει- αντίπαλο ενώ παράλληλα μετριάξει το στίγμα του ακραίου και τον τοποθετεί μέσα σε μια κανονικότητα. Επιπλέον, η προβολή από τα μέσα προσδίδει μια νομιμοποίηση, ένα κύρος το οποίο δίνει βάρος στο λόγο.

Τα ΜΜΕ τείνουν να προτιμούν την υπεραπλούστευση γεγονότων, την ένταση καταστάσεων, τις εντάσεις αλλά και τις πιο εύκολες μονοαιτιακές εξηγήσεις και διατύπωση εύκολων λύσεων σε σύνθετα φαινόμενα. Επομένως, η λογική του «εμείς και οι άλλοι» που είναι εγγενές στοιχείο της ακροδεξιάς ταιριάζει με την απλούστευση των ειδήσεων αλλά και το συγκρουσιακό πλαίσιο που επιδιώκουν τα

---

²⁰ Έλληνας, Α. (2012), «Τα μέσα ενημέρωσης και η άκρα δεξιά στη Δυτική Ευρώπη. Παίζοντας το χαρτί του εθνικισμού», Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σ. 25

μέσα.²¹

Επομένως, η προβολή της ακροδεξιάς ειδικά σε περιόδους διαταραγμένων κοινωνικών ισορροπιών δίνει το βήμα σε ακραίες και μισαλλόδοξες φωνές να φτάσουν σε ένα μεγάλο κοινό από όλο το πολιτικό φάσμα και να δώσουν στα κόμματα τη δυνατότητα μεγαλύτερης προβολής και προσπάθειας διαμόρφωσης της εικόνας τους και την εκλογική τους απήχηση και δύναμη αλλά και τη δημοτικότητα τους. Ακόμα και η «κακή διαφήμιση» είναι «καλή διαφήμιση» και η δημοτικοποίηση τέτοιων μορφωμάτων αυξάνεται ακόμα και αν δεν ανταποκρίνεται στα ποσοστά των εκλογών που λαμβάνουν.

2.4.Κρίση εμπιστοσύνης προς τα ισχυρά κόμματα

Ένα μέρος των πολιτών που χάνει την εμπιστοσύνη του προς τα κόμματα εξουσίας λόγω της ρευστότητας και ανασφάλειας που δημιουργούν οι νέες συνθήκες ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσεων, προσφεύγει στην αποκαλούμενη ψήφο διαμαρτυρίας. Ενώ κατά το παρελθόν η ψήφος αυτή πήγαινε –συνήθως- προς αριστερά κόμματα τώρα έχει κάνει στροφή προς τα ακραία δεξιά με δικαιολογία την ανάγκη σκληρής λήψης αποφάσεων για καίρια ζητήματα όπως π.χ. το μεταναστευτικό ή προσφυγικό ζήτημα. Ο μεταναστευτικός ακροδεξιός λόγος απευθύνεται γενικότερα σε ένα κοινό δυσαρεστημένο και αλλοτριωμένο για αυτό και βρίσκει πρόσφορο έδαφος.²²

Τα ακροδεξιά κόμματα και κινήματα μπορούν έτσι και αλλιώς και εκ του ασφαλούς συνήθως να προβαίνουν σε ακρότητες στο λόγο (εγγενές στοιχείο της ταυτότητάς τους άλλωστε) και να επικαλούνται λύσεις που μπορεί να είναι και ανέφικτες, δημιουργώντας όμως την ψευδαίσθηση στο κοινό τους ότι μπορούν να τους παρέχουν ένα σταθερό δίχτυ ασφαλείας και την προστασία από «κινδύνους».

Οι περικοπές, η ανεπαρκής πολιτικές, η επαναλαμβανόμενη κατοχή της εξουσίας από συγκεκριμένα ισχυρά κόμματα που όμως δεν μπορούν πια να στηρίξουν πραγματικά το λαό και τις ανάγκες του και αναγκάζονται πολλές φορές επίσης να κάνουν αλλαγές στις προγραμματικές τους δηλώσεις, αποτελούν πηγή έντονης δυσαρέσκειας προς τους πολίτες. Αναζητούνται επομένως νέα πρόσωπα, νέες προσεγγίσεις με λανθασμένο όμως τρόπο, καθώς η αρχική πρόθεση είναι να

---

²¹ Ο.π., σ. 54-64

²² Hainsworth P. (επιμ.) (2004), «Η ακροδεξιά. Ιδεολογία- πολιτική- κόμματα», πρόλογος-επιμέλεια της ελληνικής έκδοσης Β. Γεωργιάδου, Αθήνα: Παπαζήση, σ. 61

«τιμωρήσουν» τα κόμματα αυτά δίνοντας όμως –συνειδητά ή μη- στήριξη σε κάτι χειρότερο και ακραίο, τέτοιες ψήφοι διαμαρτυρίας όμως τείνουν να είναι παροδικές²³. Το πρόβλημα αρχίζει να αλλάζει εάν η «ψήφος διαμαρτυρίας» συνεχίζει να πηγαίνει σε συγκεκριμένη πλέον κατεύθυνση κάθε φορά. Στην προσπάθεια λοιπόν για λύτρωση μια μερίδα των πολιτών μπορεί με μη καθαρή σκέψη και κρίση να οδηγήσει σε μεγάλα πολιτικά λάθη τις συνέπειες των οποίων η ιστορία έχει δείξει ξεκάθαρα.

3.ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΑΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΑΚΡΟΔΕΞΙΑΣ

3.1.Αύξηση εγκλημάτων μίσους

Από τις πιο σημαντικές επιπτώσεις της ανόδου της ακροδεξιάς είναι η αύξηση των εγκλημάτων μίσους. Παρά το γεγονός ότι έχουμε ως ένα βαθμό κάποια επίσημη στατιστική πληροφόρηση, όπως επισημαίνουν και οι ίδιες οι οργανώσεις που τα συλλέγουν, αυτά αποτελούν μόνο την κορυφή του παγόβουνου.²⁴ Υπάρχει ένας μεγάλος σκοτεινός αριθμός που δε γνωρίζουμε. Για τη μέτρηση των εγκλημάτων μίσους δεν υπήρχε παντού ένας επίσημος φορέας καταγραφής και οι λίγες καταγραφές που υπήρχαν αποτελούσαν εικόνα που δεν ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα. Η έλλειψη ενός επίσημου φορέα καταγραφής των εγκλημάτων αφενός και ο φόβος των θυμάτων να καταγγείλουν τα περιστατικά αφετέρου λόγω για παράδειγμα της έλλειψης νομιμοποιητικών εγγράφων μεταναστών, του φόβου για αντεκδίκηση, της έλλειψης εμπιστοσύνης στους θεσμούς, την αδιαφορία ή ανάρμοστη συμπεριφορά της αστυνομίας σε αρκετές περιπτώσεις και τη μη συστηματική εφαρμογή των νόμων, δεν άφηνε τα περιθώρια για μια σαφή εικόνα του προβλήματος. Παρόλα αυτά είναι δυνατό να διαμορφωθεί μια εικόνα του προβλήματος.

Ενδεικτικά, το 2015 στην Αυστρία σημειώθηκε μεγάλη αύξηση των ποινικών αδικημάτων με ακροδεξιά, ξενοφοβικά, ρατσιστικά και αντισημιτικά κίνητρα και μάλιστα σε ποσοστό 54,1% πιο πάνω από την προηγούμενη χρονιά, φτάνοντας τα 1156 σε αριθμό όπως αναφέρεται στην ετήσια έκθεση από το Ομοσπονδιακό Γραφείο για την Προστασία του Συντάγματος και Αντιτρομοκρατίας του αυστριακού

²³ Ο.π., σ. 62

²⁴ Άρθρο «*Racist crime in the EU: increasing, under-reported, destroying lives. Until when?*» στο διαδικτυακό ιστότοπο του European network against racism, <https://www.enar-eu.org/Racist-crime-in-the-EU-increasing-under-reported-destroying-lives-Until-when>

Υπουργείου Εσωτερικών.²⁵

Στην Ελλάδα, το 2013 υπήρξε μια σημαντική χρονιά για τα εγκλήματα μίσους καθώς υπήρξε χρονιά τέλεσης δύο εκ των μεγάλων υποθέσεων που απασχολούν μέχρι και σήμερα: της δολοφονίας από μέλη της Χρυσής Αυγής του Σαχζάτ Λουκμάν και λίγους μήνες αργότερα του Παύλου Φύσσα, αλλά και του περιστατικού στη Νέα Μανωλάδα Ηλείας με την εργασιακή εκμετάλλευση με ρατσιστικό κίνητρο μεταναστών κατά των οποίων πυροβόλησαν οι επιστάτες και τραυμάτισαν 35 από αυτούς, υπόθεση η οποία αργότερα έφτασε μέχρι το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων για τη δικαίωση των θυμάτων. Την περίοδο από τον Ιανουάριο μέχρι το Δεκέμβριο 2013 το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας κατέγραψε συνολικά, μέσω συνεντεύξεων με τα θύματα, 166 περιστατικά με τουλάχιστον 320 θύματα (στα οποία συμπεριλαμβάνονται και τα 155 θύματα του περιστατικού στη Νέα Μανωλάδα).²⁶ Από το 2014 και μετά η εικόνα παραμένει σχεδόν ίδια με 81 συνολικά περιστατικά, με τις ρατσιστικές επιθέσεις να αυξάνονται σε αριθμό. Οι επιθέσεις κατά προσφύγων και μεταναστών εξακολουθούν να αποτελούν την πλειοψηφία των καταγραφών, αυξάνεται σημαντικά ο αριθμός επιθέσεων κατά ατόμων της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας και η στοχοποίηση ατόμων λόγω ταυτότητας φύλου.²⁷ Για το 2017 ενισχύθηκαν οι επιθέσεις με χαρακτηριστικά βίας από οργανωμένες ομάδες κατά μεταναστών, προσφύγων και των υπερασπιστών τους κυρίως σε περιοχές της Αθήνας και στα νησιά με χαρακτηριστικά επιθέσεων ομάδων κρούσης. Τα καταγραφόμενα περιστατικά ήταν συνολικά 102 με περισσότερα από 120 θύματα.²⁸ Από τα ευρήματα γενικότερα του Δικτύου διαφαίνεται καθαρά πως οι κύριες ομάδες που στοχοποιούνται είναι μετανάστες, πρόσφυγες και ΛΟΑΤΚΙ άτομα, ενώ σημαντικό είναι πως αυξάνονται και τα κρούσματα προς υπερασπιστές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το επαναλαμβανόμενο μοτίβο των επιθέσεων και των δραστών καταδεικνύει ξεκάθαρα την τρομακτικά μεγάλη δράση των ταγμάτων εφόδου της Χρυσής Αυγής, τα αυξανόμενα περιστατικά από ένστολους και

---

²⁵ Α. Γιαννίκος, άρθρο στο διαδικτυακό ιστότοπο του CNN Greece, «Αυστρία: δραματική αύξηση του αριθμού των αδικημάτων με ακροδεξιά κίνητρα», <https://www.cnn.gr/kosmos/story/30785/aystria-dramatiki-ayxisi-toy-arithmoy-ton-adikimaton-me-akrodexia-kinitra>

²⁶ Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας Ετήσια Έκθεση 2013, διαθέσιμο στο <http://rvrn.org/2014/04/424/>

²⁷ Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας Ετήσια Έκθεση 2014, διαθέσιμο στο <http://rvrn.org/2015/05/%CE%B5%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B9%CE%B1-%CE%B5%CE%BA%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B7-2014/>

²⁸ Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας Ετήσια Έκθεση 2017, διαθέσιμο στο <http://rvrn.org/2018/03/%CE%B4%CE%B5%CE%BB%CF%84%CE%B9%CE%BF-%CF%84%CF%85%CF%80%CE%BF%CF%85/>

δημοσίους υπαλλήλους και την αποτύπωση της διαχείρισης και αντιμετώπισης ιδιαίτερα του προσφυγικού ζητήματος από πλευράς της κοινωνίας. Ένα ακόμη σημαντικό γεγονός αποτελεί η μακάβρια επίθεση του εθνικοσοσιαλιστή Breivik το 2011 στη Νορβηγία με 77 θύματα.²⁹

Η λίστα είναι μεγάλη όμως το ζήτημα είναι πως τα περιστατικά που καταγράφονται είναι πολύ μικρότερα του πραγματικού αριθμού των συμβάντων. Η δύναμη και προβολή της ακροδεξιάς κάνει τους υπερασπιστές της να νιώθουν άτρωτοι και να επιτίθενται σε ότι θεωρούν πως είναι «απειλή» για την ταυτότητά τους, προσπαθώντας παράλληλα να περάσουν και ένα μήνυμα για την υπεροχή τους αλλά και για τις ίδιες τις ομάδες στις οποίες επιτίθενται πως είναι ανεπιθύμητες και σκοπό έχουν να διασπείρουν έτσι το φόβο και την απομάκρυνση.

Χρειάζεται μεγαλύτερος και καλύτερος σχεδιασμός για την οργανωμένη καταγραφή των περιστατικών ρατσιστικής βίας προκειμένου να έχουμε μια καλύτερη εικόνα, ακόμη όμως και χωρίς τους πραγματικούς αριθμούς στα ποσοστά μπορούν να γίνουν υποθέσεις που δείχνουν ένα τρομακτικό μέγεθος και πρέπει να καταπολεμηθεί.

3.2.Κανονικοποίηση της ακροδεξιάς ρητορικής

Η ανάδειξη των ακροδεξιών κομμάτων στις εκλογές και η απόκτηση θέσεων δύναμης μέσα στο πολιτικό σύστημα δίνει παράλληλα και το δικαίωμα να διαμηνύουν τις ακραίες θέσεις και προγραμματικές δηλώσεις τους από επίσημο πλέον βήμα. Το ζήτημα εδώ είναι πως ενώ αυτές οι εξαγγελίες υπήρχαν και πριν, τώρα ο κίνδυνος κανονικοποίησης του ακροδεξιού ρατσιστικού λόγου, της ρητορικής μίσους είναι ορατός και είναι πολύ κοντά.

Όταν ο μισαλλόδοξος και ρατσιστικός λόγος πολιτικοποιείται αποκτά άλλη βαρύτητα, αποκτά ένα είδος ασυλίας όπως και ο πολιτικός που τον χρησιμοποιεί καθώς υπάρχει διαφορετικό επίπεδο ανεκτικότητας όταν ακούγεται από ένα πολιτικό πρόσωπο που με τον έναν ή τον άλλον τρόπο νομιμοποιείται να μιλάει για τέτοια ζητήματα και να εκφέρει άποψη, σε αντίθεση με κάποιον απλό πολίτη. Μέσω της χρήσης αυτής της ρητορικής γίνεται προσπάθεια από ακροδεξιά κόμματα και μορφώματα να καλλιεργηθεί το αφήγημα ενός δήθεν αντίστροφου ρατσισμού όπου

---

²⁹ Άρθρο Κ. Ζοργιός στο διαδικτυακό ιστότοπο CNN, «Σαν σήμερα, το 2011 ο Άντερς Μπρέιβικ αιματοκύλισε τη Νορβηγία (video)», <https://www.cnn.gr/kosmos/story/40287/san-simera-to-2011-o-anters-mpreivik-aimatokylyse-ti-norvigia-video>

για παράδειγμα οι γηγενείς πρέπει να «προστατευτούν» από τους μετανάστες που τους «στερούν» κοινωνικές παροχές. Χρησιμοποιώντας καθένας για την αντίστοιχη χώρα του το πρόταγμα των πολιτών εναντίον των Ξένων (πχ. «Η Ελλάδα για τους Έλληνες», «Οι Ιταλοί πρώτα», «η Γαλλία για τους Γάλλους») γίνεται προσπάθεια να δημιουργήσουν την εικόνα ενός εχθρού από τον οποίο πρέπει να προστατευτούν οι πολίτες αλλά και να τον πολεμήσουν γιατί αποτελεί «κίνδυνο» και οι ίδιοι αυτοί ηγέτες είναι κατάλληλοι να βοηθήσουν και να επιφέρουν την κάθαρση.

Όταν η ρητορική αυτή χρησιμοποιείται κατά αυτόν τον τρόπο στον επίσημο δημόσιο λόγο τότε είναι εύκολο να γίνει και μέρος της καθημερινότητας όλων μας, είναι εύκολο να γίνει κανονικότητα, είναι εύκολο να χάσουν την πραγματική τους βαρύνουσα σημασία έννοιες όπως ο ρατσισμός ή η ελευθερία. Σε επόμενο στάδιο αυτό μπορεί να οδηγήσει σε μια εκ νέου αύξηση των ρατσιστικών επιθέσεων μέσα σε ένα περιβάλλον όπου η εκφορά μισαλλόδοξου λόγου είναι πλέον κανονικότητα.³⁰

Συνεπώς, είναι αναγκαίο να μην αγνοούμε τη χρήση των λέξεων ειδικά από πρόσωπα κύρους (αλλά όχι μόνο), να υπάρχει κριτική ματιά όπου χρησιμοποιούνται ή υπονοούνται ρατσιστικές, μισαλλόδοξες έννοιες. Είναι σημαντική η κατάδειξη τέτοιων καταστάσεων όπου και από όποιον εντοπίζονται προκειμένου να μην χάνονται σημαντικές λέξεις μέσα σε λόγους που προσπαθούν να νομιμοποιήσουν ένα τοξικό περιβάλλον προς κάθε τι διαφορετικό.

3.3.Δημόσιος διάλογος για την ακροδεξιά, τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα

Αν μπορούμε να πούμε ότι υπήρξε κάτι θετικό μέσα από αυτή την επικίνδυνη άνοδο της ακροδεξιάς αυτό είναι ότι παράλληλα αναδείχθηκε και ο δημόσιος διάλογος για την ακροδεξιά, για τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα, καθώς και το μεγάλο κύμα αλληλεγγύης που φάνηκε στους έχοντες ανάγκη από την πλευρά των πολιτών είτε όσον αφορά τη βοήθεια σε πρόσφυγες και μετανάστες είτε σε θύματα ρατσιστικής βίας είτε εν γένει σε περιστατικά που πηγάζουν από την προκατάληψη απέναντι στον Άλλον. Υπάρχει προθυμία για τον εντοπισμό φαινομένων ρατσιστικού

---

³⁰ Άρθρο της Γ. Τέσση στον διαδικτυακό ιστότοπο της «Εφημερίδας των Συντακτών», «Τι μπορεί και τι επιδιώκει η ακροδεξιά στην Ευρώπη και την Ελλάδα;», <https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/170343-ti-mporei-kai-ti-epidiokei-i-akrodexia-stin-eyropi-kai-tin-ellada>

λόγου στη δημόσια ζωή σε αντίθεση με το παρελθόν όπου δεν υπήρχε τέτοια κριτική στάση και συνειδητή ενασχόληση.³¹

Η ορατότητα των εγκλημάτων μίσους, ο δημόσιος διάλογος, ο αγώνας στους δρόμους, η στήριξη από οργανωμένες ομάδες ή και μεμονωμένους πολίτες, δίνουν ένα βήμα για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας προς όλες τις ομάδες που πλήττονται από τέτοιες προβληματικές ιδεολογίες. Δίνεται το βήμα για την βαθύτερη ανάλυση και κατανόηση εννοιών όπως ο ρατσισμός, η ξενοφοβία, η σημασία της ελευθερίας και της αντίστασης στην καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Έρχεται στο προσκήνιο ξανά η έννοια της δημοκρατίας, της ελευθερίας αλλά και το πώς μπορεί να επιτευχθεί η αρμονικής συνύπαρξη διαφορετικών ομάδων με την ταυτόχρονη διατήρηση της κουλτούρας, της κοινωνικής ταυτότητας κάθε ομάδας.

Είναι σίγουρα σημαντικό αλλά και σε αισιόδοξο να φαίνεται η διάθεση για αναγνώριση λόγων και συμπεριφορών που πηγάζουν από την ακροδεξιά ρητορική και η αντίσταση σε αυτά είτε σε μικρή είτε σε μεγάλη κλίμακα, είτε συζητώντας για το ρατσισμό ώστε να γίνει μέρος της ζωής μας η κατανόηση τέτοιων εννοιών είτε βοηθώντας κάποιον στο δρόμο που πέφτει θύμα ρατσιστικής συμπεριφοράς. Όσο περισσότερο ζωντανεύει ο διάλογος για τέτοια ζητήματα τόσο περισσότερο βοηθάει στη διαμόρφωση κριτικής σκέψης, σφαιρικής άποψης αλλά και πρόθεσης ψήφου, καθώς οι εκλογές δίνουν επίσημο χαρακτήρα και ισχύ σε παρατάξεις και ιδεολογίες που μπορούν να επηρεάσουν τις τύχες ολόκληρων κρατών.

4.ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΑΚΡΟΔΕΞΙΑΣ

Μπορούμε να δούμε αρχικά κάποια ορόσημα στην πρακτική αντιμετώπιση της ακροδεξιάς από μέρους της πολιτείας. Στην Ελλάδα, το ακροδεξιό κόμμα της Χρυσής Αυγής που γνώρισε μεγάλη απήχηση και αύξηση εκλογικών ποσοστών μέσα σε αυτή τη δεκαετία φτάνοντας και πάνω από 10% αλλά και εκλέγοντας ως ευρωβουλευτή τον Γ. Λαγό, καταδικάστηκε ως εγκληματική οργάνωση μετά από πενταετή δικαστικό

---

³¹, Τσιάκαλος Γ. (2015), «Για τη ναζιστική δεξιά και την πολιτική καθημερινότητα στην εποχή της κρίσης», Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σ. 35

αγόνα τον Οκτώβριο του 2020.³² Η καταδίκη αυτή αποτελεί σημαντικό γεγονός τόσο νομικά όσο και πολιτικά. Δείχνει ότι ακόμη και σε ζοφερές εποχές ο λαός επιμένει και παλεύει για τη δημοκρατία και επιδιώκει την τιμωρία ακροδεξιών μορφωμάτων ακόμη κι αν έχουν πάρει την –κυριολεκτικά και μεταφορικά– πολιτική ασυλία αλλά είναι ξεκάθαρες οι δολοφονικές τους ενέργειες.

Ένα ακόμη σημείο αναφοράς εντοπίζεται στη Γερμανία σχετικά με την απαγόρευση ή όχι του Εθνικοδημοκρατικού Κόμματος της Γερμανίας (NPD) το οποίο αποτελεί και το παλαιότερο ακροδεξιό κόμμα στη χώρα με απροκάλυπτη εγκληματική δράση χωρίς όμως αποδεικτικά στοιχεία για τη σύνδεση των μελών με τα εγκλήματα. Το Δεκέμβριο του 2012 κατατέθηκε (για δεύτερη φορά) αίτημα απαγόρευσης του κόμματος στο πλαίσιο ενός δημοκρατικού κράτους από τους πρωθυπουργούς των ομόσπονδων κρατιδίων στο Ομοσπονδιακό Συμβούλιο με εισήγηση των υπουργών Εσωτερικών τους.³³

Το ειδικό πρόγραμμα XENOS, «Έξοδος για την είσοδο» δημιουργήθηκε στη Γερμανία με σκοπό την έξοδο από τον ακροδεξιό χώρο σε νέους που επιθυμούσαν να απεμπλακούν από αυτό το περιβάλλον με την είσοδο στην επαγγελματική κατάρτιση, ειδίκευση ή εργασία. Μελέτες έχουν δείξει πως οι τομείς αυτοί παίζουν σημαντικό σε αυτή την προσπάθεια απεμπλοκής και προσπάθειας ενός νέου ξεκινήματος. Το πρόγραμμα ξεκίνησε το 2009 με τη συμμετοχή 29 φορέων και συνεχίστηκε μέχρι το 2014 ως μια παραπάνω χρονιά από την αρχική καλύπτοντας ένα ευρύ γεωγραφικό φάσμα στη χώρα και σημειώνοντας επιτυχία.³⁴ Τέτοιου είδους προγράμματα αποτελούν ιδιαίτερη πρωτοβουλίες που χρειάζονται και τις κατάλληλες συνθήκες για να ευδοκιμήσουν, καθώς και χρηματοδότηση. Πρέπει επομένως να υπάρχει αρχικά διάθεση προς αυτή την κατεύθυνση στην πολιτική ατζέντα των εκάστοτε κυβερνήσεων.

Για την αντιμετώπιση των ακροδεξιών φαινομένων αρχικά είναι απαραίτητη η πρακτική αντιμετώπιση τέτοιων μορφωμάτων είτε μέσω της δικαιοσύνης όπου αυτό είναι εφικτό και απαραίτητο είτε μέσω μορφών «επανα-κοινωνικοποίησης» με διάφορα προγράμματα-πρωτοβουλίες για νέους που έχουν εμπλακεί με αυτό το χώρο.

---

³² Άρθρο Χ. Καλλιμάνης, Γ. Τέσση, στο διαδικτυακό ιστότοπο της Εφημερίδας των Συντακτών, «Ιστορική καταδίκη της Χρυσής Αυγής», https://www.efsyn.gr/ellada/dikaiosyni/i-diki-tis-hrysis-aygis/263097_istoriki-katadiki-tis-hrysis-aygis

³³ Melzer R., Serafin S. (επιμ.) (2014), «Ο δεξιός εξτρεμισμός στην Ευρώπη. Αναλύσεις χωρών, αντίπαλες στρατηγικές, προσπάθειες εξόδου προς την αγορά εργασίας», Αθήνα: ΠΟΛΙΣ, σ. 273-274

³⁴ Ο.π., σ. 323-326, 341

Σίγουρα όμως είναι εξίσου σημαντικό να υπάρχει διασαφήνιση των εννοιών της ακροδεξιάς, του ρατσισμού και της ξενοφοβίας και η κατανόησή τους από την ευρύτερη κοινωνία και συνακόλουθα οι λόγοι για τους οποίους οφείλουν να καταπολεμηθούν. Κύριο ρόλο σε αυτό παίζει η εκπαίδευση. Εκπαίδευση που θα ξεκινάει με τις αρχές του ανθρωπισμού, την αξία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αξίες της ισότητας και της δημοκρατίας. Σαφώς είναι ζητήματα που χρειάζονται πολύ χρόνο για να κατανοηθούν και να εσωτερικευθούν από τα μέλη της κοινωνίας, Η τάση για βοήθεια, προστασία και αλληλεγγύη που μπορεί να έχει ένας άνθρωπος προς τον Άλλον, μπορεί την ίδια στιγμή να μεταμορφωθεί στην τάση για επίθεση. Οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες και οι αξίες μιας κοινωνίας συμβάλλουν σημαντικά στη διαμόρφωση του υπόβαθρου για την ανάδειξη των τάσεων και δράσεων των ατόμων που διαμορφώνουν το σύνολο μιας κοινωνίας. Η εκπαίδευση βέβαια όχι μόνο μέσα στα σχολεία αλλά και στο δημόσιο διάλογο, μέσω επιμορφωτικών προγραμμάτων για ενήλικες, για επαγγελματίες που έρχονται σε επαφή με οποιονδήποτε τρόπο με το χώρο της ακροδεξιάς. Παρόλο που η εκπαίδευση αναφέρεται ως λύση παντού, αυτό δεν αποτελεί κλισέ αλλά μια προσπάθεια να μπουν τα θεμέλια από τις πρώτες τάξεις του σχολείου ακόμα, να καλλιεργηθούν συνειδήσεις και χαρακτήρες που αναγνωρίζουν και σέβονται τον Άλλον αλλά διαθέτουν και κριτική σκέψη ώστε να αναγνωρίζουν τότε αυτό δε συμβαίνουν και να αντιδρούν κατάλληλα με γνώμονα πάντα το σεβασμό και την πίστη στις αξίες της ελευθερίας.

5.ΠΩΣ ΠΡΟΒΛΕΠΕΤΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Η άνοδος της ακροδεξιάς παρατηρείται ήδη γύρω μας. Δεν είναι μόνο τα αποτελέσματα εκλογών αλλά και εν γένει οι τάσεις των κοινωνιών όσον αφορά τις απόψεις των πολιτών σε διάφορα ζητήματα. Ο ακροδεξιός λόγος μεταβάλλεται, αλλάζει ανάλογα με τις συνθήκες και βρίσκει ευκαιρίες να εκμεταλλευτεί και να τρυπώσει ύπουλα σε κάθε δυνατή έκφανση της κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Με βάση τα δεδομένα που ήδη έχουμε το μέλλον της Ευρώπης φαίνεται σκοτεινό. Με την ανάδυση τέτοιων ιδεών ελλοχεύει ο κίνδυνος για κάθε «Άλλον», για κάθε διαφορετικό, για καθετί που δε συμμορφώνεται με τις ιδέες που ορίζονται ως

«κανονικές» και αποδεκτές.³⁵

Παρόλο που η ακροδεξιά δεν έχει και ούτε πρόκειται να αποκτήσει (σύντομα) τη δύναμη για να επηρεάσει και να οικοδομήσει την Ευρώπη από ηγετική θέση, μπορεί να επηρεάσει και να κατευθύνει πολλά θέματα προς τη δική της άποψη ασκώντας πίεση από την πλευρά ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων καθώς αποκτούν όλο και μεγαλύτερη ισχύ. Οι ακροδεξιοί ηγέτες που κερδίζουν όλο και περισσότερο έδαφος και δύναμη αντιλαμβάνονται το μέγεθος της ευκαιρίας που τους εμφανίζεται. Όλοι αυτοί οι ηγέτες έχουν κάτι κοινό: θέλουν να κάνουν τις χώρες τους «μεγάλες ξανά» όπως ο Σαλβίνι και ο Όρμπαν και να δώσουν στο εθνικό τους κράτος τον κύριο ρόλο σε όλα τα θέματα. Στηρίζονται σε κομβικά ζητήματα όπως η μετανάστευση και προτάσσουν την ιδέα της «προστασίας» των κρατών τους από εσωτερικούς και εξωτερικούς «κινδύνους», από τους Άλλους, από το Ξένο. Το γεγονός όμως πως όλοι έχουν παρόμοιες βλέψεις και καμία πρόθεση για συμβιβασμούς, μπορεί να οδηγήσει σε συγκρούσεις που θα διαταράξουν ακόμη περισσότερο τις ισορροπίες της Ευρώπης και των σχέσεων μεταξύ των χωρών και η αστάθεια αυτή μόνο αρνητική επίπτωση μπορεί να έχει για όλους.³⁶

Παρόλα αυτά αν υπάρξει ώθηση τόσο από τα «κάτω» όσο και από τα «πάνω», τόσο δηλαδή από ευρωπαίους πολίτες όσο και από άτομα με ηγετικές θέσεις και δύναμη επιρροής στο να καταδειχτεί που οδεύει η κατάσταση αυτή και γιατί δεν πρέπει να συμβεί, στο να (ξανα)θυμηθούμε τι σημαίνει ακροδεξιά και μέχρι πού μπορεί να φτάσουν οι συνέπειες σε περίπτωση επικράτησής της, τότε ίσως το μέλλον να φανεί λίγο πιο αισιόδοξο. Οι ιδεολογίες και η υποστήριξη που απολαμβάνουν άλλωστε, δεν δημιουργούνται ούτε και εξαλείφονται εν μια νυκτί. Χρειάζεται να δοθεί όμως σκληρός αγώνας για την υπεράσπιση της δημοκρατίας και των δικαιωμάτων όλων μας.

---

³⁵ Άρθρο του Αλ. Σακελλαρίου, διαδικτυακός ιστότοπος VICE, «Η ακροδεξιά και το (σκοτεινό;) μέλλον της Ευρώπης» <https://www.vice.com/el/article/xwng3d/h-akrode3ia-kai-to-skoteino-mellon-ths-eyrwphs>

³⁶ Άρθρο στον διαδικτυακό ιστότοπο της εφημερίδας «Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», «Die Zeit: Κινδυνεύει η Ευρώπη από την άνοδο των ακροδεξιών κομμάτων», <https://www.kathimerini.gr/world/1001617/die-zeit-kindynevei-i-eyropi-apo-tin-anodo-ton-akrodexion-kommaton/>

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η άνοδος και η διατήρηση της ισχύος της ακροδεξιάς τα τελευταία χρόνια είναι εμφανής και σταθερή στην Ευρώπη όπως και στον υπόλοιπο κόσμο εν γένει. Όσο κι αν παρουσιάζει δυσκολίες ορισμού η ακροδεξιά και αναγνωρίζεται και παραμένει εδώ και οι λόγοι που οδήγησαν σε αυτή την ανάκαμψη ξανά είναι αλληλοσυνδεόμενοι και αλληλεξαρτώμενοι. Το βασικό στοιχείο της ακροδεξιάς, ο εθνοκεντρισμός, η διατήρηση της «καθαρότητας» ενός έθνους και μιας χώρας εμφανίζεται ως κομβικό σημείο για το σημαντικότερο ζητούμενο που της έδωσε και χώρο προβολής, το μεταναστευτικό και προσφυγικό ζήτημα. Ενώ οι πολιτικές που εφαρμόζονται είναι ανεπαρκείς, οι συνθήκες που έχει δημιουργήσει η κρίση που η Ευρώπη βίωσε από το 2008 δημιουργούν τεράστια πίεση και στους πολίτες των χωρών, η έντονη συνεπακόλουθη δυσaréσκεια και η ανάγκη για απόδοση ευθυνών δημιουργούν ένα κλίμα έκρυθμο. Οι τεταμένες ισορροπίες σε συνδυασμό με την στρατηγική που ακολουθεί πλέον η δεξιά της μεγάλης προβολής μέσα από τα ΜΜΕ αλλά της δίνουν ένα βήμα πιο επίσημο και τη βάζουν στην καθημερινότητά μας. Αυτό γίνεται φανερό και από τα υψηλά ποσοστά στις εκλογές αλλά και από τη θέση που έχουν οι θέσεις της και η ρητορική της μέσα στον καθημερινό λόγο. Η Ευρώπη πρέπει να σκεφτεί καλά τις συνέπειες που θα είχε μια συνεχιζόμενη άνοδος της ακροδεξιάς όπως αυτή που διαγράφεται ήδη και να πάρει σωστά και στοχευμένα μέτρα προς την αναχαίτησής της. Η ιστορία δεν πρέπει να πέσει στη λήθη για να μη δούμε τα λάθη της να επαναλαμβάνονται.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Έλληνας, Α. (2012), *«Τα μέσα ενημέρωσης και η άκρα δεξιά στη Δυτική Ευρώπη. Παίζοντας το χαρτί του εθνικισμού»*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο

Τσιάκαλος Γ. (2015), *«Για τη ναζιστική δεξιά και την πολιτική καθημερινότητα στην εποχή της κρίσης»*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο

Χαλκιά Α. (2013), *«Εγκλήματα ρατσιστικού μίσους στην Ελλάδα της κρίσης: από τη θυματοποίηση στην προσβολή της δημοκρατίας»*, Εγκληματολογία 1-2/2013

Ξενόγλωσση

Hainsworth P. (επιμ.) (2004), *«Η ακροδεξιά. Ιδεολογία- πολιτική- κόμματα»*, πρόλογος-επιμέλεια της ελληνικής έκδοσης Γεωργιάδου Β., Αθήνα: Παπαζήση

Melzer R., Serafin S. (επιμ.) (2014), *«Ο δεξιός εξτρεμισμός στην Ευρώπη. Αναλύσεις χωρών, αντίπαλες στρατηγικές, προσπάθειες εξόδου προς την αγορά εργασίας»*, Αθήνα: ΠΟΛΙΣ

Διαδικτυακές πηγές

Υπουργείο Εσωτερικών, αποτελέσματα εθνικών εκλογών Ιανουάριος 2015, [http://ekloges-prev.singularlogic.eu/v2015a/v/public/index.html#%22cls%22:%22main%22,%22params%22:{}".](http://ekloges-prev.singularlogic.eu/v2015a/v/public/index.html#%22cls%22:%22main%22,%22params%22:{})

Άρθρο στο διαδικτυακό ιστότοπο Η ΑΥΓΗ, «Οι 21 ευρωβουλευτές που στέλνει η Ελλάδα στο Στρασβούργο), https://www.avgi.gr/politiki/313394_oi-21-eyroboyleytes-poy-stelnei-i-ellada-sto-strasboyrgo

Άρθρο στο διαδικτυακό ιστότοπο ΤΟ ΒΗΜΑ, «Πρώτο κόμμα στην Ιταλία η ακροδεξιά Λέγκα του Σαλβίνι», <https://www.tovima.gr/2018/09/04/world/prwto-komma-stin-italia-i-akrodeksia-legka-toy-salbini/>

Άρθρο στο διαδικτυακό ιστότοπο της ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΚΤΩΝ, «Πρώτο κόμμα στην Ιταλία η ακροδεξιά Λέγκα του Σαλβίνι», https://www.efsyn.gr/kosmos/eyropi/197137_proto-komma-stin-italia-i-akrodexia-legka-toy-salbini

Άρθρο του Χ. Δεμέτη στο διαδικτυακό ιστότοπο news24.7, «Χάρτης: Η μαύρη άνοδος της ακροδεξιάς σε Ελλάδα και Ευρώπη», <https://www.news247.gr/koinonia/chartis-i-mayri-anodos-tis-akrodexias-se-ellada-kai-eyropi.6519724.html>

Άρθρο της Α. Κάτζου στο διαδικτυακό ιστότοπο του CNN Greece, «Προσφυγικό: Γαλλία, Γερμανία και Ε.Ε. προ των ευθυνών τους»,

<https://www.cnn.gr/kosmos/story/196746/prosfygiko-gallia-germania-kai-e-e-pro-ton-eythynon-toys>

Άρθρο στο διαδικτυακό ιστότοπο CNN Greece, «Ιταλία: 163 μετανάστες αποκλεισμένοι εν πλω – Για «φρικτά σημάδια βίας» κάνουν λόγο οι διασώστες», <https://www.cnn.gr/kosmos/story/186339/italia-163-metanastes-apokleismenoi-en-plo-gia-frikta-simadia-vias-kanoun-logo-oi-diasostes>

Άρθρο στο διαδικτυακό ιστότοπο CNN Greece, «Νέο «μπλόκο» Σαλβίνι σε σκάφος με 135 μετανάστες λίγες ώρες μετά την τραγωδία στη Μεσόγειο», <https://www.cnn.gr/politiki/story/185587/neo-mploko-salvini-se-skafos-me-135-metanastes-liges-ores-meta-tin-tragodia-sti-mesogeio>

Άρθρο της Α. Κάτζου στο διαδικτυακό ιστότοπο του CNN Greece, «Προσφυγικό: Γαλλία, Γερμανία και Ε.Ε. προ των ευθυνών τους», <https://www.cnn.gr/kosmos/story/196746/prosfygiko-gallia-germania-kai-e-e-pro-ton-eythynon-toys>

Άρθρο του Ε. Τασιόπουλου στο διαδικτυακό ιστότοπο του Ομίλου Διεθνών και Ευρωπαϊκών Θεμάτων, <https://odeth.eu/%ce%b7-%ce%b9%cf%83%cf%84%ce%bf%cf%81%ce%af%ce%b1-%ce%b5%cf%80%ce%b1%ce%bd%ce%b1%ce%bb%ce%b1%ce%bc%ce%b2%ce%ac%ce%bd%ce%b5%cf%84%ce%b1%ce%b9-%ce%b7-%ce%b1%ce%ba%cf%81%ce%bf%ce%b4%ce%b5%ce%be%ce%b9/>

Άρθρο της Τ. Μποζανίδου στο διαδικτυακό ιστότοπο της εφημερίδας ΤΑ ΝΕΑ, «Γερμανοί οικονομολόγοι: η κρίση και η συνεχιζόμενη άνοδος των ακροδεξιών», <https://www.tovima.gr/2018/09/19/world/i-krisi-kai-i-synexizomeni-anodos-ton-akrodeksion/>

Άρθρο «Racist crime in the EU: increasing, under-reported, destroying lives. Until when?» στο διαδικτυακό ιστότοπο του European network against racism, <https://www.enar-eu.org/Racist-crime-in-the-EU-increasing-under-reported-destroying-lives-Until-when>

Άρθρο του Α. Γιαννίκου στο διαδικτυακό ιστότοπο του CNN Greece, «Αυστρία: δραματική αύξηση του αριθμού των αδικημάτων με ακροδεξιά κίνητρα»,

<https://www.cnn.gr/kosmos/story/30785/aystria-dramatiki-ayxisi-toy-arithmoy-ton-adikimaton-me-akrodexia-kinitra>

Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας Ετήσια Έκθεση 2013, διαθέσιμο στο <http://rvrn.org/2014/04/424/>

Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας Ετήσια Έκθεση 2014, διαθέσιμο στο <http://rvrn.org/2015/05/%CE%B5%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B9%CE%B1-%CE%B5%CE%BA%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B7-2014/>

Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας Ετήσια Έκθεση 2017, διαθέσιμο στο <http://rvrn.org/2018/03/%CE%B4%CE%B5%CE%BB%CF%84%CE%B9%CE%BF-%CF%84%CF%85%CF%80%CE%BF%CF%85/>

Άρθρο Κ. Ζοργιός στο διαδικτυακό ιστότοπο CNN, «Σαν σήμερα, το 2011 ο Άντερς Μπρέιβικ αιματοκύλισε τη Νορβηγία (video), <https://www.cnn.gr/kosmos/story/40287/san-simera-to-2011-o-anters-mpreivik-aimatokylyse-ti-norvigia-video>

Άρθρο της Γ. Τέσση στον διαδικτυακό ιστότοπο της «Εφημερίδας των Συντακτών», «Τι μπορεί και τι επιδιώκει η ακροδεξιά στην Ευρώπη και την Ελλάδα;», https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/170343_ti-mporei-kai-ti-epidiokei-i-akrodexia-stin-eyropi-kai-tin-ellada

Άρθρο Χ. Καλλιμάνης, Γ. Τέσση, στο διαδικτυακό ιστότοπο της Εφημερίδας των Συντακτών, «Ιστορική καταδίκη της Χρυσής Αυγής», https://www.efsyn.gr/ellada/dikaiosyni/i-diki-tis-hrysis-aygis/263097_istoriki-katadiki-tis-hrysis-aygis

Άρθρο του Αλ. Σακελλαρίου, διαδικτυακός ιστότοπος VICE, «Η ακροδεξιά και το (σκοτεινό;) μέλλον της Ευρώπης», <https://www.vice.com/el/article/xwng3d/h-akrode3ia-kai-to-skoteino-mellon-ths-eyrwphs>

Άρθρο στον διαδικτυακό ιστότοπο της εφημερίδας «Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», «Die Zeit: Κινδυνεύει η Ευρώπη από την άνοδο των ακροδεξιών κομμάτων»,

<https://www.kathimerini.gr/world/1001617/die-zeit-kindyneyei-i-eyropi-apo-tin-anodo-ton-akrodexion-kommaton/>